

Др. Конѕијанин Пејров

РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ПОРТАЛОТ ОД НЕИДЕНТИФИЦИРАНАТА ЦРКВА ВО СКОПЈЕ

Мермерните фрагменти со декоративна пластика од неидентифицираната црква во Скопје, се веќе доста време познати сред научниот свет, иако при нивното обелоденување не е испитана нивната провениенција, ниту е сторен обид за стилска и иконографска анализа¹). Оваа мермерна декоративна пластика и натаму не престана да го побудува интересирањето на научниот свет та беше делумно повторно преобјавувана иако без испитување и анализа²). Во најново време се утврдени особеностите на овие фрагменти, одредено е нивното место во споменикот и истовремено се поставени заклучоци за нивните иконографски и стилски вредности³).

¹) Веќе сум пишувал во статијата К. Petrov, Trajanje spomenika, izčezavanje djelova jednog skulptiranog portala iz XIV vijeka, Vjesti, 1962, 2, str. 49, дека овие фрагменти прв ги објавил G. Millet, L'ancien art Serbe, Les Églises, Paris, 1919, f, 169, 170, 171, 172. Бидејќи G. Millet во текстот под фотографијата објаснува дека тоа се фрагменти некогаш зачувани во Турскиот лицеј во Скопје, можеше да биде заклучено следното: G. Millet можел да ги види и фотографира фрагментите додека Турскиот лицеј — Идадие — уште функционираше во тоа својство, тоа значи најдоцна до 1912 година. Меѓутоа, познавањето на местото на чувањето ни најмалку не спомогна да се дознае местото каде што биле откриени фрагментите. G. Millet не направил никаков обид за испитување на нивната провениенција, бидејќи на стр. 149 од споменатиот труд само додава дека фрагментите биле ископани пред неколку години, односно неколку години пред 1919 година, без да го уточни местото. G. Millet не се обидел да ги испита фрагментите стилски и иконографски, но дал објективна и прифатлива оценка за местото на фрагментите во црквата и нивната намена, објаснувајќи ги како фрагменти од портал.

²) Р. Грујић, Скопска митрополија, Споменица српско-православног храма саборног Свете Богородице у Скопљу, Скопље 1935, сл. 18, прикажал неколку помали делови од првобитно публикуваниот од G. Millet најголем фрагмент; С. Радојчић, Старине црквеног музеја у Скопљу, Скопље, 1941, сл. стр. 15, го прикажал поголемиот дел од првобитно публикуваниот од G. Millet втор по големина фрагмент.

³) Во статијата К. Petrov, Trajanje. . . , str. 49 и 50, пишувам за порталот сложувајќи се со мислењето од G. Millet. Во трудот К. Петров, Декоративна пластика на спомениците од XIV век во Македонија, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1963, кн. 15, стр. 222—232, пишувам пак за порталот подробно изложувајќи ги резултатите од испитувањата на иконографските и стилски вредности и утврдувајќи несомнени компоненти за датирање.

Задачата на овој труд е со помошта на реконструкција да ја докаже претпоставката дека овие декорирани фрагменти му припаѓале на портал, а потоа да се прикаже еден развиен портал од скопска средновековна црква. Оваа задача е мотивирана со околноста дека од првото објавување во 1919 година па се до 1962 година, од четирите познати фрагменти останала само некои делови од објавениот голем фрагмент⁴⁾. Во земјотресот 1963 година изгледа била уништена или исчезнала и тие мали делови од големиот фрагмент, така што сега од сета пластика веќе ништо не постои.

На прашањето на каков декоративен ансамбл му припаѓале овие фрагменти, некои проучувачи веќе дале одговор. Првиот објавувач G. Millet нив ги оценил како портални фрагменти⁵⁾. Р. Грујиќ, ги сметал фрагментите за делови од олтарна преграда⁶⁾. И. Н. Стојковиќ ги сметал фрагментите за делови од портал⁷⁾. Јас ги сметам фрагментите со декоративна пластика за делови од портал, темелејќи го ваквото мислење врз димензиите на фрагментите и очигледното присуство на декорацијата од бочната — внатрешна страна⁸⁾.

Димензиите можеа да бидат изнајдени на посреден начин, затоа што во 1954 година постоеја само делови од најголемиот фрагмент. Тогаш со мерење на горниот дел од најголемиот фрагмент е утврдено дека целата широчина на фрагментот изнесува 52 см. Оваа широчина е премала и сосема непогодна за плутеј од олтарна преграда; дури и за преградна плоча од дијаконикон или проскомидија оваа широчина е мала. Меѓутоа, таквата широчина од 52 см. совршено е погодна за портални доворотници.

Има уште еден елемент што оневозможува овие фрагменти да бидат сметани за плутеи односно за делови од олтарна преграда. Тоа е нивната дебелина од 14 см., којашто не позволява да се вглави во олтарни столпчиња, а како што се гледа нема стеснати пасови. Од друга страна, пак, токму оваа дебелина на декорираниите фрагменти сосема одговара за портални доворотници.

Постои, меѓутоа, уште една поважна пречка што ја исклучува можноста овие скулптирани фрагменти да бидат сметани за преградни плочи. Станува збор за асиметрија во функционално важните делови. Имено, фрагментите имаат празна неисполнета бордира само од едната страна, а преградната плоча би требало да се вглави од двете страни во столпчињата. И токму оваа пречка што ја оневозможува претпостав-

⁴⁾ Ова исчезнување и уништување е главен предмет на разгледување во статијата K. Petrov, Trajanje. . .

⁵⁾ G. Millet, o. c., сл. 169, 170, 171, 172.

⁶⁾ Р. Грујиќ, o. c., стр. 39, сл. 18 пишува: „Фрагменти од преградните плочи од мермерниот иконостас од XI—XII век, што според секоја прилика се од потполно уништената црква Св. Богородица Троеручица во Скопје“. Ова негово тврдење сосема го ревидирам во трудот K. Петров, Декоративна пластика. . . од XIV век. . . , стр. 223.

⁷⁾ И. Н. Стојковиќ, Прилог проучавању византиске скулптуре од 10 до 12 века из Македоније и Србије, Зборник радова САН XLIX, Византолошког института 4, Београд, 1956. стр. 182, 183, сл. 24, 25.

⁸⁾ K. Петров, Декоративна пластика. . . од XIV век. . . , стр. 223.

ката скулптираните фрагменти да се сметаат за преградни плочи, станува елемент што совршено одговара за портални довратници кај кои е потребна празна бордира само на едната страна за вгладување во зидот.

И на крајот од најголемо значење за одредување на намената на овие фрагменти како портални довратници, е фактот на постоење на бочна скулптирана декорација само на едната страна на фрагментите. Во врска со ова умесно е да се повтори мислата: ако фрагментите беа од преградни плочи, не би имало никаква цел да биде декорирана нивната бочна страна, токму онаа што би влегувала во вдлабнатината на столпчето и што останала покриена. Поради оваа причина и не постои во христијанската уметност пример на плутеј, со бочна скулптирана декорација. Меѓутоа, овој факт на бочна скулптирана декорација, што најсериозно пречи овие фрагменти да бидат сметани за преградни плочи, совршено е погоден за портални довратници, кај кои слободните афронтирани страни треба да бидат скулптирани.

Овие четири особености што се присутни во скулптираните фрагменти, пресудно делуваат тие да бидат сметани за портални довратници и во овој правец да се бара нивната реконструкција.

Реконструирањето го започнав со најголемиот фрагмент, во чии пет полиња се: дел од медаљон, троглава ламја и три животни, затоа што тој дава најголема можност за изнаоѓање на соодветни решенија. Јас го сметам овој фрагмент за дел на десниот портален довратник сл. 1. До ваквото место во реконструкцијата доаѓам врз основа на празната неисполнета бордира на десната страна на фрагментот, што најверојатно била поставена во порталниот зид. Одејќи оддесно налево по бордирата со срцолисти,⁹⁾ низата со апокалиптични животни

⁹⁾ За генезата и развојниот пат на мотивот срцолист веќе сум пишувањето објаснувајќи го овој мотив на едно столпче и еден капител од олтарната преграда во црквата Св. Софија од XI век, и на космитисот и стуккоарката од Нерези од XII век (К. Петров, Декоративна пластика во Македонија во XI и XII век, Скопје, 1962, стр. 139, сл. 9, 11, 24, 25). Според тоа кусо објаснување мотивот срцолист се наоѓа како декорација веќе на касноантичните и ранохристијанските *lucernae*, на пример на една сириско — палестинска маслена ламба (F. Miltner, Forschungen in Ephesos, V. IV, H. 2, Das Coemeterium der Sieben Schläfer, Wien, 1937, 102, 44). Во VI век мотивот срцолист се наоѓа на една фидлишна рељефна плоча од Цариград (W. F. Volbach, 2 antike Elfenbeintafeln d. K. Staatsbibliothek in München, 1879, No 30). Подоцна мотивот срцолист се среќава на еден корниз од Преслав од IX—X век) К. Шкорпиљ, Паметници отъ столицата Преславъ, България 1000 години, София, 1930, Т. XXXIV, сл. 3). Мотивот срцолист е натаму изобразен на еден фрагмент од црквата Св. Спас кај Книн, веројатно од XI век (Музеј хрватских старина, Split). Во Италија го има мотивот срцолист на една архивојла во Св. Никола во Бари од XI век) E. Bertaux, l'art dans L' Italie méridionale, Paris, 1904, I, f. 260). Во истиот овој период мотивот срцолист се повторува на два фриза на архитравот од Кахрие џами (Ch. Diehl, Études Byzantines, p. 416, 417; D. Pulgher, Anciennes églises byzantines de Constantinople, p. 31; E. Freshfield, Notes on the Church now Called the Mosque of the Kalenders at Constantinople, Archaeologia, LV, p. 2, London, 1897, pl. XXXV). Подоцна во XIV век мотивот срцолист, иако не во низа, така поединечно, се наоѓа на капителот од јужниот трибилон на катот од ексонартексот во Св. Софија (К. Петров, Декоративна пластика од XIV век. . . , сл. 18). Во истиот период мотивот срцолист е изобразен поединечно на капителите од олтарната преграда во Св. Атанасиј во Лешок (К. Петров, Декоративна пластика. . . од XIV век. . . , сл. 34, 39, 40, 41, 44).

во правоаголни полиња¹⁰⁾ и бордирата со полупалметен ластар,¹¹⁾ фрагментот завршува со раб со дупчиња и кругови¹²⁾. Овој декоративен раб потоа преминува на бочната страна со низа на срцолести и мандорли со срцолести. Бочната страна со ваквата декорација е свртена, разбирливо, кон слободниот простор за поминување.

Втор по ред во реконструкцијата доаѓа малиот фрагмент што беше откриен во Водениот Пирг на Скопското Кале и што го објавив 1963 година. Овој мал фрагмент сметам дека му припаѓа на долниот лев агол од десниот портален довратник, поради следните присутни елементи. На сл. 1 се гледа одлево надесно дел од бочната декорација со дел од синусоид и два листа од трилисната полупалмета во агол. На страната од лието се очигледни двата аголни раба со дупчиња и кругови: оној почетниот на левата страна и најдолниот што ги дели од порталниот праг. Во просторот меѓу овие два раба е трилисна полупалмета со пупка и синусоиден ластар, во левата бордира како и кај големиот фрагмент. Во преостанатиот дел се гледа тесниот раб што ја дели полупалметната бордира од правоаголното поле. Сосема јасните траги на двотрачен круг со дволисна пупка од правоаголното поле ги сметав недвојбено за дел од медаљонот и за сигурни елементи овој мал фрагмент да го реконструирам како лев долен дел од големиот фрагмент, односно најдолен дел од десниот портален довратник.

¹⁰⁾ За полиморфните апокалиптични животни на овој портал е веќе пишувано (К. Петров, Декоративна пластика... од XIV век... , стр. 227, 228, 229, 231, 232).

¹¹⁾ За генезата и развојниот пат на мотивот синусоиден ластар со полупалмети или палмети веќе сум пишуval објаснувајќи го овој мотив на две столпчиња од олтарната преграда во црквата Св. Софија во Охрид од XI век и на едно странично столпче од олтарната преграда во црквата Св. Пантелејмон во Нерези од XII век (К. Петров, Декоративна пластика... во XI и XII век, стр. 143, сл. 8, 10, 23). Според тоа кусо објаснување мотивот ластар со полупалмети се наоѓа изобразен веќе во 377 година на надвратниот корниз од една порта во Диоген од Хас во Централна Сирија (Bulletin di archeologia christiana, Roma, 1881, T. XII, pl. X). Во VI век мотивот ластар со полупалмети е изведен како рамка на еден саркофаг од San Apollinare in Classe (Ch. Diehl, Ravenna, Paris, 1928, p. 90). Во напреднатиот среден век мотивот ластар со полупалмети е изобразен на долните делови од две столпчиња крај вратите во црквата Св. Никола во Ватопеди (Н. П. Кондаков, Памятники христианскогo искусства на Атоне, С. Петербург, 1902, сл. 19 стр. 44) и на фрагментите од иконостасот од црквата Влахерна во Арта (G. Millet, o. c., f. 153). Во XIV век мотивот ластар со полупалмета е изобразен на јужниот портал од црквата Св. Архангел Михаил и Гаврил во Лесново (К. Петров, Декоративна пластика... во XIV век... , сл. 52).

¹²⁾ За генезата и ообразувањето на мотивот низи од кругови со дупчиња среде, веќе сум пишуval. (К. Петров, Декоративна пластика... во XIV век... , стр. 223, 224). Според тоа кусо објаснување овој мотив на кругови со дупчиња среде во низа „Kreis — Punktmuster“ го има веќе во римскиот период изобразен на две римски lucernae (D. Waldhauer, Die antiken Tonlampen, Kaiserliche Ermitage, St. Petersburg, 1914, pl. 30, 291; H. Menzel, Antike Lampen, Mainz, 1954, pl. 46, 17). Во ранохристијанскиот период мотивот кругови со дупчиња е изобразен на две lucernae H. Menzel, o. c., pl. 80, 12, 92, 5), потоа на една филдишна плоча со нереси (W. F. Volbach, Elfenbeinarbeiten der Spätantike und frühen Mittelalters, Mainz, 1952, pl. 25, 75) и на една филдишна плоча со коњаник (H. Peirce et R. Tyler, L'Art byzantin, Paris, 1932—1934, II, pl. 155).

Пред потполното реконструирање на долниот дел од десниот портален довратник, сметав дека декорацијата не би требало да почнува од порталниот праг и дека би требало од него да биде одделена со празна недекорирана бордира. Дел од оваа бордира би бил вгласен во подот за стабилно зацврстување на десниот портален довратник, а поголемиот дел видливо би ги одделувал бордирните и средишните декорации од прагот. Разгледувајќи го, меѓутоа, овој, најмалиот фрагмент, заклучив дека тој долу завршувал едноставно со тесниот раб со дупчиња и кругови и дека директно стоел врз подот, односно прагот, над кој веднаш почнувала декорацијата, а за зацврстување служела само десната празна бордира од порталниот довратник.

Понатаму, трет по ред, во реконструирањето на десниот портален довратник угоре, доаѓа фрагментот со две сучелени животни и дел од птица. Оној дел што недостасува во спојот меѓу овој и предходниот голем фрагмент е реконструиран со соодветен цртеж.

Понатаму, четврт по ред, во реконструирањето на десниот портален довратник доаѓа фрагментот со апокалиптичен коњ. Делот што недостасува во спојот меѓу фрагментите е реконструиран со соодветен цртеж.

На врвот на порталниот довратник е реконструирано и 11-то поле со претпоставен овален медаљон. Оваа реконструкција на највисокото поле е претпоставена аналогно на завршетокот на истиов десен портален довратник долу. И горе како и долу десниот портален довратник завршува само со раб со дупчиња и кругови, врз кој се опирал надвратникот. Целата височина на вака реконструиран десен портален довратник изнесува 260 см. Оваа височина е сосема доволна не само за функционално поминување, туку и за естетска пропорционираниост на порталот.

Врз основа на реконструкцијата на десниот портален довратник, изведена е реконструкцијата на левиот портален довратник, со 11 правоаголни полиња и бордира на срцолист и полупалмети. Во средината на левиот портален довратник е сместен фрагментот со трите животни и птицата, на ниво на птицата од десниот портален довратник. Сите делови што недостасуваат се реконструирани соодветно и аналогно на десниот портален довратник.

Бочната декорација на двата портални довратници е реконструирана, сл. 1, според елементите добиени од фотографија во коси проекции на бочните страни, од фрагментот на левиот портален довратник и најдолниот фрагмент од десниот портален довратник. Според левиот фрагмент е реконструирана средината на бочните страни на двата портални довратници со три срцолисти и две мандорли со срцолисти. Според најдолниот фрагмент од десниот портален довратник, се реконструирани најдолните и најгорните делови од бочните страни на двата портални довратници со по една мандорла со срцолист.

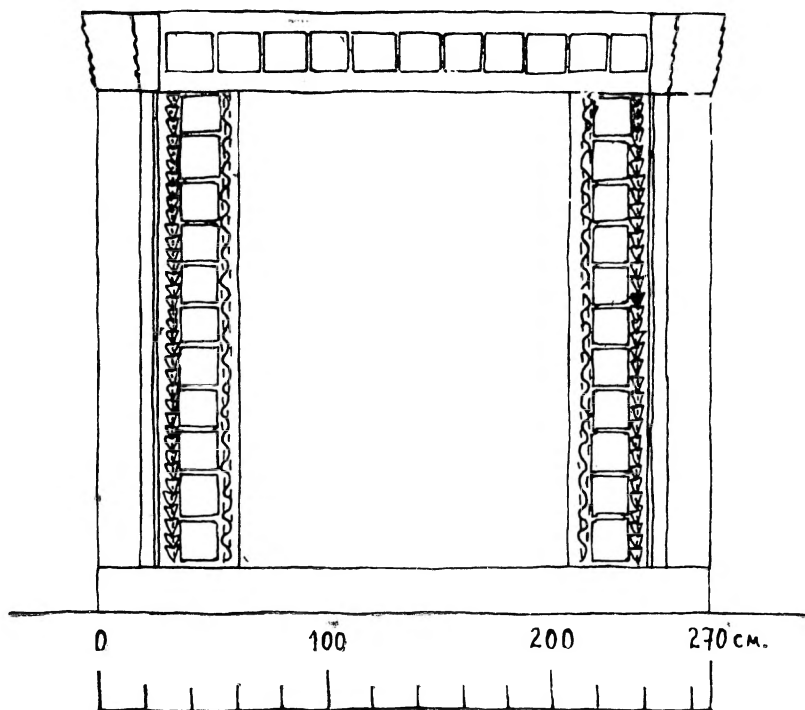
Иако нема конкретна основа за изнаоѓање прифатлива реконструкција на целиот портал, сепак сметам дека врз основа на димензиите на порталните довратници се можни две основни варијанти на рекон-

струкција — со повеќе подваријанти — во сооднос 3 : 2 на височината и широчината на влезниот отвор. Првата варијантна претпоставка е со архитравен надвратник декориран на ист начин со правоаголни полиња, сл. 2, а втората варијантна претпоставка е со архиволта декорирана со правоаголни полиња, или празна, а под неа декорирана или празна лунета сл. 3.

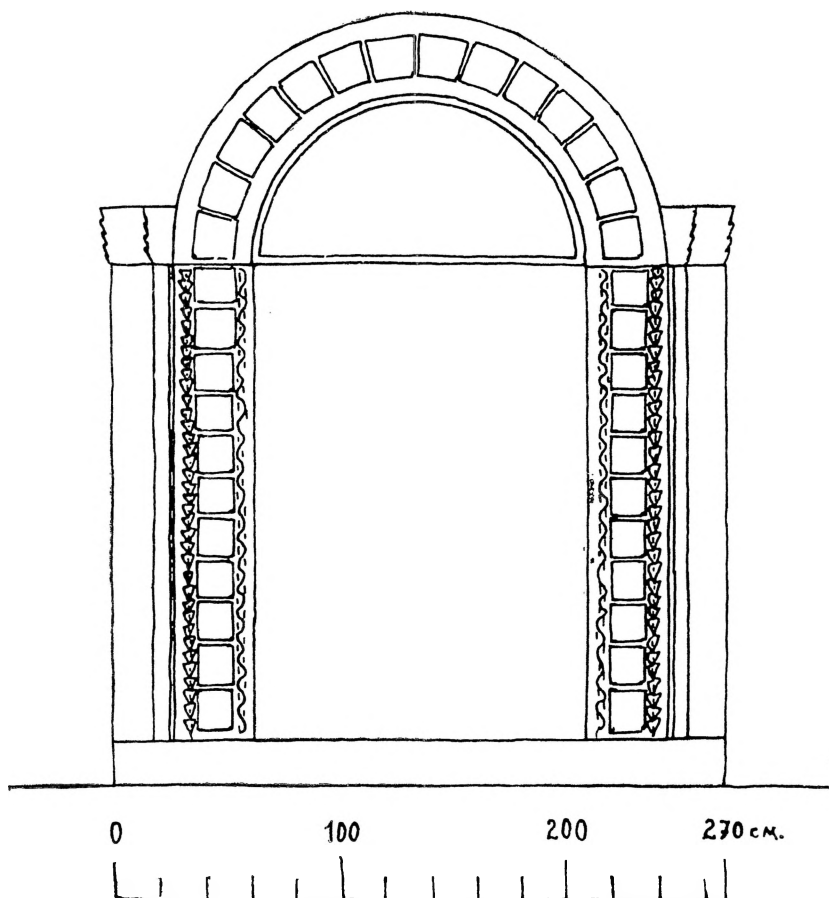
Повеќе можности за реконструирање на пресек на порталот дава празната бордира крај бордирата со срцолисти. Таа веројатно била вглавена во зид со поедноставна или посложена профилација. Сметам дека ваквиот портален довратник изискува најмалку едноколонетна профилација за премин во зидот. Затоа предлагам во пресек едноставно решение со едноколонетна профилација сл. 4.

Врз основа на сторените споредби со други портали, можно е да се претпостави дека испитуваните довратници можеле да му припаѓаат повеќе на западниот отколку на јужниот портал на неидентифицираната скопска црква. Во односот на стилот на декорацијата, веќе е пишувано при објаснувањето на уметничките вредности на фрагментите¹⁸⁾. Меѓутоа, во однос на стилското место на порталната форма, треба да биде одбележано дека е таа многу блиска до формата на некои од рашките цркви.

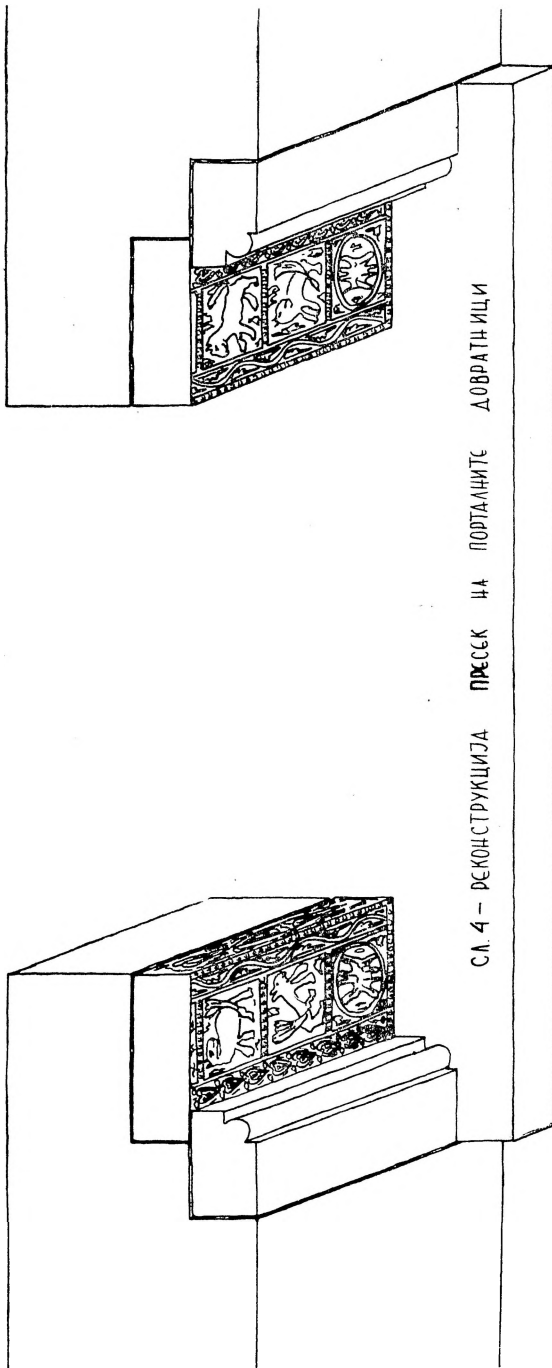
¹⁸⁾ К. Петров, Декоративната пластика..., во XIV век..., стр. 222—232.

СЛ. 2—РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ПОРТАЛОТ
ОД НЕИДЕНТИФИЦИРАНАТА ЦРКВА
ВО СКОПЈЕ — ПРВА ВАРИЈАНТА

СЛ. 3—РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ПОРТАЛОТ
ОД НЕИДЕНТИФИЦИРАНАТА ЦРКВА
ВО СКОПЈЕ — ВТОРА ВАРИЈАНТА

СЛ. 4 - РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ПОРТАЛНИТЕ ДОВРАТНИЦИ

Dr. Konstantin Petrov

LA RECONSTRUCTION DU PORTAIL D'UNE ÉGLISE NON-IDENTIFIÉE À SKOPJE

Résumé

En 1919 l'historien d'art G. Millet publia une étude sur quatre fragments à décorations en relief, qui se trouvaient autrefois dans le lycée turque — Idadija à Skopjé, et qui jusqu'au tremblement de terre était l'Ecole normale. Ces quatre fragments proviennent d'un monument médiéval de Skopjé, qui n'est pas identifié et dont l'emplacement n'est pas connu. Plus tard, R. Grujić et S. Radojčić s'intéressèrent à ces fragments, mais sans essayer de donner une analyse stylistique et iconographique. J'ai traité ce problème lorsque j'ai publié mon étude sur la plastique décorative du XIVe siècle en Macédoine. Ensuite R. Grujić exposa son opinion, que les fragments proviendraient des plaques de la cloison d'autel de l'église, tandis que G. Millet, I. Stojković et moi pensons que ces fragments proviennent des jambages du portail d'une église non-identifiée.

Entreprenant, à présent, la reconstruction de l'ensemble duquel proviennent ces fragments, j'expose des arguments fondamentaux, d'après lesquels ces fragments devraient être considérés comme des parties des jambages du portail. D'abord, leur largeur de 52 cm. est trop petite et tout à fait inopportune pour des plaques d'une cloison d'autel, et même pour des plaques séparatives du diaconicum et de la prothèse. Cependant une telle largeur de 52 cm. convient parfaitement à des jambages de portail. Ensuite l'épaisseur de 14 cm. des fragments ne permet pas qu'ils soient enchassés dans les colonnes d'autel et sur les côtés des fragments il n'existe point de parties rétrécies pour l'emboitage. D'autre part, justement une telle épaisseur des fragments correspond parfaitement à des jambages de portail.

L'assymétrie dans les parties fonctionnelles importantes, c'est-à-dire, la bordure vide, non-décorée seulement d'un côté des fragments prouve que les fragments ne peuvent être considérés comme des plaques de la cloison d'autel. Cette composante assymétrique correspond parfaitement aux jambages de portail, chez lesquels est nécessaire une bordure sans ornements d'un seul côté, qui sert à l'emboitage dans le mur. Un fait très important qui définit la destination de ces fragments comme des jambages de portail est l'existence de décorations latérales sculptées sur un seul côté du fragment. Cette décoration latérale sculptée empêche que ces fragments soient considérés comme des plaques d'autel, et par contre convient parfaitement à des jambages de portail, chez lesquels les côtés latéraux libres et qui sont face-à-face peuvent être sculptés.

Se basant sur ces caractéristiques positives présentes dans les fragments sculptés, fut établie la reconstruction du portail. On commença la reconstruction par le plus grand fragment à 5 surfaces décoratives qui fut inséré dans le jambage droit du portail, vu que la bordure droite du fragment est sans ornements. Dans le jambage droit fut également posé le petit fragment à

médailon, trouvé dans la Tour d'eau de la forteresse de Skopjé, ensuite le fragment à deux animaux face-à-face et le fragment au cheval apocaliptique. Toutes les parties qui manquent entre les fragments sont reconstruites par des dessins correspondants de rinceaux à demi-palmettes trifoliolées et de feuilles en forme de coeur (cordiformes). La hauteur intégrale du jambage ainsi reconstruit comporte 260 cm., gravure 1.

Suivant la reconstruction du jambage droit fut reconstruit le jambage gauche du portail, au milieu duquel se trouve le fragment découvert.

La décoration latérale des deux jambages fut reconstruite d'après les éléments obtenus du grand fragment gauche et du fragment le plus inférieur du jambage droit du portail.

Suivant les dimensions des jambages on admet deux variantes principales de la reconstruction du portail intégral, avec un jambage architrave, gravure 2, et avec une archivolt, gravure 3.

Le rapport constructif entre les jambages du portail et des murs est, reconstruit dans l'intersection supposée du portail, gravure 4.

Ce portail, d'après sa forme développée, est unique dans les églises médiévales macédoniennes. En ce qui concerne le style de la forme du portail, on peut noter une certaine similitude avec la forme des portails de certaines églises du groupe stylistique de Rachka.